

1. Λαμβάνοντας υπόψη σας το περιεχόμενο των ενοτήτων «ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΗΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ (Β 1, 4) και (Β 1, 5-7)» και «ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΠΟΛΙΤΙΚΑ (Θ 2, 1-4)» και του ακόλουθου αποσπάσματος να εντοπίσετε τις απόψεις του Αριστοτέλη και του Ισοκράτη για την απόκτηση της αρετής.

Η αρετή της πόλης

Ἀλλὰ γὰρ οὐκ ἐκ τούτων τὴν ἐπίδοσιν εἶναι τῆς ἀρετῆς ἀλλ' ἐκ τῶν καθ' ἑκάστην τὴν ἡμέραν ἐπιτηδευμάτων· τοὺς γὰρ πολλοὺς ὁμοίους τοῖς ἦθεσιν ἀποβαίνειν, ἐν οἷς ἂν ἕκαστοι παιδευθῶσιν. Ἐπεὶ τὰ γε πλήθη καὶ τὰς ἀκριβείας τῶν νόμων σημεῖον εἶναι τοῦ κακῶς οἰκειῖσθαι τὴν πόλιν ταύτην· ἐμφράγματα γὰρ αὐτοὺς ποιουμένους τῶν ἀμαρτημάτων πολλοὺς τίθεσθαι τοὺς νόμους ἀναγκάζεσθαι.

Δεῖν δὲ τοὺς ὀρθῶς πολιτευομένους οὐ τὰς στοὰς ἐμπιπλάναι γραμμάτων ἀλλ' ἐν ταῖς ψυχαῖς ἔχειν τὸ δίκαιον· οὐ γὰρ τοῖς ψηφίσμασιν ἀλλὰ τοῖς ἦθεσι καλῶς οἰκειῖσθαι τὰς πόλεις, καὶ τοὺς μὲν κακῶς τεθραμμένους καὶ τοὺς ἀκριβῶς τῶν νόμων ἀναγεγραμμένους τολμήσειν παραβαίνειν, τοὺς δ' ἀσφαλῶς παιδευομένους καὶ τοῖς ἀπλῶς κειμένοις ἐθελήσειν ἐμμένειν. Ταῦτα διανοηθέντες οὐ τοῦτο πρῶτον ἐσκόπουν, δι' ὧν κολάσουσι τοὺς ἀκοσμοῦντας, ἀλλ' ἐξ ὧν παρασκευάσουσι μηδὲν αὐτοὺς ἄξιον ζημίας ἐξαμαρτάνειν· ἡγοῦντο γὰρ τοῦτο μὲν αὐτῶν ἔργον εἶναι, τὸ δὲ περὶ τὰς τιμωρίας σπουδάζειν τοῖς ἐχθροῖς προσήκειν.

Ἰσοκράτης, Ἀρεοπαγητικός, 16, 40-43.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Ἀλλὰ βέβαια (νόμιζε η βουλή) ὅτι η προς την αρετή επίδοση των πολιτῶν δεν προέρχεται ἀπὸ τους νόμους, ἀλλὰ ἀπὸ τις καθημερινές ασχολίες τους· διότι νόμιζε (η βουλή του Αρείου Πάγου) ὅτι οἱ πολλοί γίνονται ὅμοιοι κατὰ τον χαρακτήρα με εκείνους ἀνάμεσα στους οποίους εκπαιδεύονται. Ἐπειδὴ το πλήθος και η ακρίβεια των νόμων εἶναι ἀπόδειξη ὅτι διοικεῖται ἀσχημα η πόλη· διότι (νόμιζε) ὅτι ἀναγκάζονται οἱ πολῖτες να νομοθετοῦν πολλοὺς νόμους για να θέσουν φραγμούς στα αδικήματα.

Πρέπει δε εκείνοι που πολιτεύονται με ὀρθό τρόπο να μη γεμίσουν τις στοές με γραπτὺς νόμους ἀλλὰ να ἔχουν το δίκαιο στις ψυχές τους· διότι οἱ πόλεις διοικούνται καλά ὄχι με ψηφίσματα ἀλλὰ με τα ἔθιμα, και ὅσοι πολῖτες ἔχουν ἀνατραφεῖ κακῶς θα τολμήσουν να παραβαίνουν και τους καταγεγραμμένους με ακρίβεια νόμους, ὅσοι διαπαιδαγωγήθηκαν σωστά θα υπακούσουν και στους απλῶς κείμενους. Με το να σκέφτονται αὐτά (οἱ πρόγονοί μας) δεν σκέφτονταν πῶς θα τιμωρήσουν εκείνους που θα ἐπεφταν σε σφάλματα, ἀλλὰ πῶς θα κάμουν τους πολῖτες να μην κάνουν κάτι ἄξιο τιμωρίας· διότι νόμιζαν ὅτι ἔργο τους ἦταν να ἐμποδίζουν τους

πολίτες να κάνουν λάθη, ότι δε στους εχθρούς όσων έκαναν σφάλματα ταιριάζει να φροντίσουν για την τιμωρία αυτών.

(Μετάφραση: Στ. Τζουμελέας)

☞ ενδεικτική απάντηση:

Ο Αριστοτέλης στα Ηθικά Νικομάχεια αναφέρει ότι η αρετή αποτελεί προδιάθεση που αποκτάται με την εξάσκηση. Η επανάληψη, δηλαδή και ο εθισμός σε ηθικώς ενάρετες πράξεις οδηγούν στην απόκτηση της αρετής. Στο ίδιο έργο ο Σταγειρίτης επισημαίνει ότι η καλλιέργεια της ηθικής αρετής δεν επιτυγχάνεται με την επανάληψη τυχαίων πράξεων, αλλά με την επανάληψη πράξεων που θα υποδείξει ο δάσκαλος, ο οποίος θα δώσει την κατεύθυνση του σωστού εθισμού. Από την άλλη στα Πολιτικά ο φιλόσοφος τονίζει τη σύνδεση της παδείας με την πολιτειακή διακυβέρνηση και θεωρεί πως η πρώτη πρέπει να έχει ηθοπλαστικό χαρακτήρα και να στοχεύει στη διαμόρφωση σώματος και πνεύματος. Από τα παραπάνω αναδεικνύεται ότι η παιδεία είναι ικανή να διαπλάσει ηθικά ενάρετους πολίτες με αποτέλεσμα να διασφαλίζεται η κοινωνική συνοχή και αρμονία στην πόλη. Στο απόσπασμα, τώρα, από τον Αρεοπαγητικό του Ισοκράτη, ο ρήτορας αναφέρει πως η αρετή των πολιτών δεν εξαρτάται από τους νόμους, αλλά από την παιδεία. Η ύπαρξη των νόμων και των ψηφισμάτων, τα οποία ήταν αποφάσεις που λαμβάνονταν στην Εκκλησία του Δήμου έπειτα από προτάσεις και είχαν περιστασιακό χαρακτήρα, αναδεικνύει περισσότερο την απουσία ηθικής, αφού οι πολίτες στηρίζονται στους νόμους για τον περιορισμό της αδικίας. Όμως, η ουσιαστική αντιμετώπιση της αδικίας επιτυγχάνεται με την παιδεία των ανθρώπων, με την μεταλαμπάδευση αρχών και αξιών μέσω των εθίμων. Ο Ισοκράτης παρατηρεί τη διαφορά στη νοοτροπία των προγόνων και των συγχρόνων του, καθώς οι πρώτοι ήταν προνοητικοί και φρόντιζαν για τη διαμόρφωση άρτιων προσωπικοτήτων που θα απέφευγαν την αδικία. Έτσι δεν είχαν ανάγκη των νόμων για την τιμωρία όσων κατέφευγαν στη διάπραξη άδικων πράξεων. Όπως συνάγεται, λοιπόν, από τα παραπάνω και ο φιλόσοφος και ο ρήτορας επισημαίνουν τη σημασία της παιδείας για την κοινωνική συνοχή της πόλης.